

การศึกษาเชิงวิเคราะห์สมาธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นายพิสิฐ เจริญสุข

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคำหลักสูตรปริณายกอักษรศาสตร์มหานบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

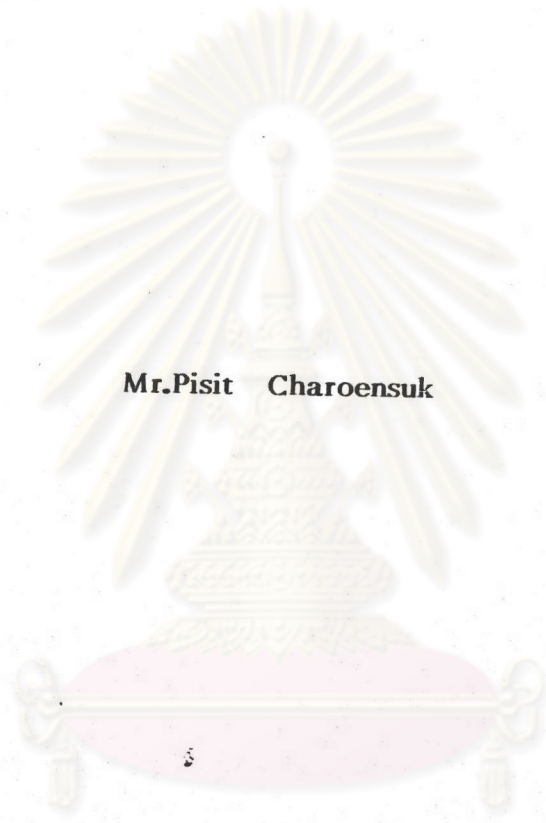
พ.ศ. ๒๕๓๔

ISBN 974-578-764-7

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

018674 1172112 ΔΔ

An Analytical Study of Meditation in Theravada Buddhism

Mr.Pisit Charoensuk

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Mater of Art

Department of Eastern Languages

Graduate School

Chulalongkorn University

1991

ISBN 974-578-764-7

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์สมมติในพระพุทธศาสนาเถรวาท
โดย : นายพิสิฐ เจริญสุข
ภาควิชา : ภาษาตะวันออก
อาจารย์ที่ปรึกษา : ศาสตราจารย์วิสุทท์ บุษยกุล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชاکรัตพงษ์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของวาร
ศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

ดร. ภาว
..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร. ภาว วชิราภัย)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์
ดร. ศักดิ์ศรี แยมันดดา
..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมันดดา)

ดร. วิสุทท์ บุษยกุล
..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ศาสตราจารย์วิสุทท์ บุษยกุล)

ดร. ฐานิสร์ ชاکรัตพงษ์
..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ฐานิสร์ ชاکรัตพงษ์)

ดร. ทศนีย์ สิ้นสกุล
..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สิ้นสกุล)

ดร. ประพนธ์ อักษรวิบูลย์
..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. ประพนธ์ อักษรวิบูลย์)

พิมพ์ค้นฉบับบทคัดย่อ วิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงแผ่นเดียว

พิธีสุ เจริญสุข : การศึกษาเชิงวิเคราะห์สมาธิในพุทธศาสนาเถรวาท (an analytical study of meditation in theravāda buddhism) อ. ที่ปรึกษา : ศ.วิสุทธ์ บุษยกุล, ผศ.ฐานิสร์ ชاکรัตพงศ์, ๑๔๗ หน้า.

ISBN 974-578-764-7

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและวิเคราะห์เรื่องสมาธิในพุทธศาสนาเถรวาท การเจริญสมาธินี้ เชื่อว่าได้มีมาตั้งแต่สมัยอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ แต่หลักฐานทางวรรณคดีพบว่ามีมาตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท วรรณคดีของสมัยนี้ ได้แก่ คัมภีร์ สหิตา พราหมณะ อารัณยกะ และอุปนิษัต ซึ่งชี้ว่าชาวอินเดียอารยัน พยายามแยกจิตซึ่งเป็นสิ่งถาวรออกจากร่างกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน คือร่างกายนี้จะดำรงอยู่ชั่วขณะ ส่วนจิตใจจะคงอยู่ตลอดไป และพร้อมจะไปเกิดใหม่ตามกฎแห่งกรรมอันเป็นสังสารวัฏ การที่ชีวิตจะต้องไปเกิดบ่อย ๆ เช่นนี้ ถือว่าเป็นความทุกข์ ทำให้นักคิดทางศาสนาชาวอินเดียพยายามหาทางพ้นทุกข์ เริ่มบำเพ็ญตบะ เพื่อจะแยกจิตออกจากร่างกาย โดยเน้นการฝึกจิตให้มีความสมาธิเป็นประการสำคัญ

พระพุทธเจ้าทรงมีความเชื่อเช่นนั้น แต่ไม่ทรงเห็นด้วยกับการแสวงหาความพ้นทุกข์ด้วยวิธีการดังกล่าว ทรงใช้วิธีดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง (มัชฌิมา ปฏิปทา) หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ (อฏฐังคิกอริยมรรค) รวมลงในไตรสิกขาเป็นศีล สมาธิ ปัญญา

สมาธิจึงเป็นแนวทางที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ในอันที่จะทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ส่วนวิธีการที่จะได้มาซึ่งสมาธิ หรือที่เรียกกันว่ากัมมัฏฐานนั้น มีอยู่ ๒ ประการคือ สมถกัมมัฏฐานกับวิปัสสนากัมมัฏฐาน สมถกัมมัฏฐานมุ่งผลคือรูปฌานและอรุณฌาน และความรู้ความสามารถพิเศษที่เรียกว่าอภิญญา ส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐานมุ่งผลคือญาณหรือวิชชา ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดหรือหยั่งรู้อริยสังขและนำไปสู่การบรรลุมรรคผลในที่สุด อันเป็นการบรรลุความหลุดพ้นจากทุกข์ บรรลุถึงบรมสุขอย่างสมบูรณ์

งานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้เราได้เข้าใจถึงความสำคัญของสมาธิในพุทธศาสนา โดยมีขั้นตอนที่พัฒนา มาจากความคิดพื้นฐาน ตั้งแต่คัมภีร์สหิตาเป็นต้นมา.

ภาควิชา ภาษาตะวันออก
สาขาวิชา บาลี-สันสกฤต
ปีการศึกษา ๒๕๓๓

ลายมือชื่อนิสิต
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาว่าม

พิมพ์ที่ศูนย์ฉบับมหาวิทยาลัยอภัยนุรักษ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงวงเดียว

PISIT CHAROENSUK : AN ANALYTICAL STUDY OF MEDITATION IN THERAVĀDA BUDDHISM. THESIS ADVISORS : PROF. VISUDH BUSYAKUL, ASSIST. PPOF. THANIT CHAKARATAPONGSE, 147 pp.

It is the purpose of the present thesis to conduct an analytical study on meditation (Samādhi) as taught in Theravāda Buddhism. It is believed that this practice existed in the Indus Civilization period, but the literary evidence on Samādhi is found from the Vedic period onward. The literature of this period, namely, the Samhitās, the Brāhmaṇas, the Āraṇyakas and the Upanisads, indicates that the Aryan Indians differentiate the mind from the corporeal body. Life is transient, but the spiritual principle undergoes new births under the immutable law of Karma and Saṃsāra. It is the suffering inherent in the cycle of rebirths that prompts the Indian teachers to start practice of asceticism and separates the mind from the body through Samādhi practice.

The Buddha believes in Saṃsāra and the Law of Karma, but declares that the way to attain the final emancipation from suffering is the Middle Path (Majjīmā Paṭipadā) or the Noble Eightfold Path (Aṭṭhangiko Ariyamaggo). This is grouped into Threefold-Practice, namely, Śīla, Samādhi and Paññā.

Samādhi is necessary for an individual seeking Magga, Phala and the final Nibbāna. There are two major paths leading to the successful practice of Samādhi: Samatha-kammaṭṭhāna and Vipassanā-kammaṭṭhāna. Samatha-kammaṭṭhāna leads to Rūpa-Jhāna and Arūpa-Jhāna with additional Abhiññā as by-product. On the other hand, Vipassanā-kammaṭṭhāna leads the Ñāṇa or Vijjā, the wisdom towards the complete understanding of the Ariyasacca which directly lead to Magga, Phala and Nibbāna, the final emancipation from suffering into the transcendental bliss.

This research makes us understand the significance of meditation in Theravāda Buddhism as developed by Indian thinkers from the Vedic time onward.

ภาควิชา ภาษิตะ วันออก

สาขาวิชา บาลี-สันสกฤต

ปีการศึกษา ๒๕๓๓

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ในสาขาวิชาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ผู้วิจัยคือ ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์ ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชاکรัตหงส์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ฟ้าพาณิชย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ ลีนสกุล และอาจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ

นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เจ้าหน้าที่ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่สำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้วิจัยได้เข้าไปค้นคว้า ศึกษาหาความรู้ และขอขอบคุณอาจารย์วชิราภรณ์ วรรณดี ที่ช่วยเป็นกำลังใจให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัย มาโดยตลอด

อนึ่ง งานวิจัยนี้จะสำเร็จลุล่วงไปไม่ได้ ถ้าไม่ได้ท่านผู้อำนวยความสะดวกมูลนิธิภูมิพลโลกซ์ อาจารย์มณีพันธุ์ จารุกุล และท่านนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา อาจารย์อุษา จารุกุล ที่ได้เมตตาเอื้อเฟื้อเป็นอย่างดี ทั้งในด้านตำราและการจัดพิมพ์ ผู้วิจัยขอขอบคุณในเมตตาจิตของท่านทั้งสองเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ และขอขอบคุณ คุณเกษมวงศ์ บุรณศิริ ที่ได้ช่วยพิมพ์วิทยานิพนธ์จนสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยเป็นอย่างดี.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ม
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้.....	ญ
บทที่ ๑	
๑. บทนำ.....	๑
ความเป็นมาของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๕
ประโยชน์ที่คิดว่าจะได้รับจากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้.....	๕
๒. ความคิดเกี่ยวกับเรื่องสมาธิ.....	๖
ก. ทางโบราณคดี.....	๖
ข. ทางวรรณคดีศาสนา.....	๗
ความคิดที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า "มัจฉาทิฏฐิ".....	๑๔
วิธีการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า.....	๑๖
ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้.....	๑๘
แผนภูมิอริยสัจ ๔.....	๑๙
มรรคมีองค์ ๘.....	๒๐
มรรคมีองค์ ๘ ในฐานะเป็นมัชฌิมาปฏิปทา.....	๒๐
มรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขา.....	๒๑
ขอบเขตของไตรสิกขา.....	๒๕
หน้าที่ของไตรสิกขาในการกำจัดกิเลส.....	๒๖

๗.

หน้า

๗. สมาทานอุคตงควัตร.....	๕๐
อุคตงค์ ๑๓ ข้อ.....	๕๑
๘. ตัดเรื่องวิตกกังวล.....	๕๒
๙. เข้าไปหากัลยาณมิตร.....	๕๓
๑๐. มอบตัวกับอาจารย์ผู้สอบกัมมัฏฐาน.....	๕๔
๑๑. เลือกกัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับจริต.....	๕๔
ลักษณะจริต ๖.....	๕๕
๑. คนราคจริต.....	๕๕
๒. คนโทสจริต.....	๕๕
๓. คนโมหจริต.....	๕๕
๔. คนวิตกจริต.....	๕๖
๕. คนสังขารจริต.....	๕๖
๖. คนพหุจริต.....	๕๖
๒. ชั้นปฏิบัติ.....	๕๗
ก. สถานที่ที่ไม่เหมาะสม.....	๕๗
ข. สถานที่ที่เหมาะสม.....	๕๘
ตัวอย่างวิธีเจริญสมาธิแบบมีกฎเกณฑ์.....	๕๘
เหตุผลที่เลือกเอาอานาปานสติเป็นตัวอย่าง.....	๕๙
ขั้นตอนและวิธีการเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน.....	๖๐
ก. เลือกหาสถานที่ที่เหมาะสม.....	๖๐
ข. นั่งคู้บัลลังก์.....	๖๑
ค. ตั้งกายให้ตรง.....	๖๑
ง. ตั้งสติไว้ให้มั่น.....	๖๒
๖. กำหนดลมหายใจเข้าออก.....	๖๓
๑. ใช้วิธีนับ.....	๖๔
๒. ใช้วิธีติดตาม.....	๖๖
ความหยาบและความละเอียดของสัมมหายใจ.....	๖๖

๓. หลักการทั่วไปของสมาธิ.....	๒๘
ความหมายของสมาธิ.....	๒๘
เปรียบเทียบลักษณะจิตที่ไม่มีสมาธิและจิตมีสมาธิ.....	๓๐
ก. ลักษณะจิตที่ไม่มีสมาธิ.....	๓๐
ข. ลักษณะจิตที่มีสมาธิ.....	๓๑
ประเภทของสมาธิ.....	๓๒
ระดับของสมาธิ.....	๓๓
วิธีปฏิบัติที่จะให้เกิดสมาธิ.....	๓๔
สมถกัมมัฏฐาน.....	๓๔
วิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๓๔
อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐาน.....	๓๘
ก. กสิณ ๑๐.....	๓๘
ข. อสุภ ๑๐.....	๔๐
ค. อนุสสติ ๑๐.....	๔๐
ฆ. พรหมวิหาร ๔.....	๔๑
ง. อารูปปะหรืออรูปฌาน ๔.....	๔๑
ฉ. จตุธาตวัญฐาน ๑.....	๔๑
อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานแต่ละอย่างให้สำเร็จผลต่างกัน.....	๔๒
ตารางแสดงกัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับจริต.....	๔๔
อารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๔๕
๔. การเจริญสมาธิ.....	๔๖
หลักการทั่วไป.....	๔๖
การเจริญสมาธิแบบธรรมชาติ.....	๔๘
การเจริญสมาธิแบบมีกฎ กณฑ์.....	๔๘
๑. ขั้นตอนเตรียมการ.....	๕๐
ก. ขำระศีลให้บริสุทธิ์.....	๕๐

๑. เว้นอสังขารเสพอสังขาร.....	๖๑
๒. อสังขาร.....	๖๙
๕. ผลของการเจริญสมาธิ.....	๗๓
๑. ผลของสมถภาวนาหรือสมถกัมมัฏฐาน.....	๗๔
๑) ฌาน.....	๗๔
สิ่งที่เข้าศึกษาต่อฌาน (นิเวศน์).....	๗๖
ธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดนิเวศน์.....	๗๘
โทษของนิเวศน์.....	๗๙
ลักษณะที่สมบูรณ์ของฌานทั้งสี่.....	๘๐
ความแตกต่างแห่งลักษณะเด่นในฌานทั้งสี่.....	๘๑
ผลฌานให้ไปเกิดในพรหมโลก.....	๘๔
ก. ชั้นรูปฌาน.....	๘๔
ข. ชั้นอรูปฌาน.....	๘๖
๒) อภิญญา.....	๘๖
๒. ผลของวิปัสสนาภาวนาหรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๘๙
ความสัมพันธ์กันระหว่างแนวปฏิบัติทั้งในด้านสมถะและวิปัสสนา.....	๙๑
เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเป็นของคู่กัน.....	๙๓
พระอริยบุคคลกับการได้วิมุตติ.....	๙๔
๖. บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	๑๐๑
บรรณานุกรม.....	๑๐๓
ภาคผนวก ก.....	๑๑๔
ภาคผนวก ข.....	๑๒๒
ภาคผนวก ค.....	๑๒๖
ภาคผนวก ผ.....	๑๓๔
ภาคผนวก ง.....	๑๔๒
ประวัติการศึกษา.....	๑๔๖

คำย่อ

อ.ง. นวก.
 อ.ง. ทสก.
 อ.ง. เอกาทสก.
 อ.ง. อ.
 ข. ธ.
 ธ. อ.
 ข. ส.
 ข. อิติ.
 ข. เถร.
 ข. ม.
 นิ. อ.
 ข. ปฎิ.
 ปฎิ. ส. อ.
 อภิ. ส.
 สัก. อ.
 อภิ. วิ.
 วิ. ก. อ.
 อภิ. ป.
 วิ. ส. อ.
 วิ. ส. อ. ฎีกา.
 ส. ก.

คำเต็ม

อ.ง.ค.ต.ต.ร.นิกาย นวก.นิปาต
 อ.ง.ค.ต.ต.ร.นิกาย ทสก.นิปาต
 อ.ง.ค.ต.ต.ร.นิกาย เอกาทสก.นิปาต
 อ.ง.ค.ต.ต.ร.นิกาย อ.ง.จกดา
 ข.ท.ท.นิกาย ธรรมปทคาถา
 ธรรมปทฎจกดา
 ข.ท.ท.นิกาย สุตต.นิปาต
 ข.ท.ท.นิกาย อิติ.ว.ต.ต.ก
 ข.ท.ท.นิกาย เถรคาถา
 ข.ท.ท.นิกาย มห.านิ.ท.เทศ
 นิ.ท.เทศ อ.ง.จกดา
 ข.ท.ท.นิกาย ปฎิ.ส.ม.ภิ.ท.าม.ค.ค
 ปฎิ.ส.ม.ภิ.ท.าม.ค.ค อ.ง.จกดา
 อภิ.ธ.ม.ม. สัก.ณิ
 สัก.ณิ อ.ง.จกดา
 อภิ.ธ.ม.ม. วิ.ก.ง.ค
 วิ.ก.ง.ค อ.ง.จกดา
 อภิ.ธ.ม.ม.ป.ค.ค.ล.ป.ณ.ต.ต.ติ
 วิ.ส.ท.ธ.ม.ค.ค
 วิ.ส.ท.ธ.ม.ค.ค ม.ห.า.ฎิ.ก.า
 อภิ.ธ.ม.ม.ต.ต.ต.ส.ง.ค.ท.

* อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ ใช้ตามพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ.